

HET STEIGER

en het convent van dominicanen bij de Rotte-dam.

(Vier maal delend in een golf van spirituele springvloed.
Maar vier maal trad ook de eb weer in....)

De uittocht, glas in lood in Het Steiger

*Bij de zeventigste verjaardag van de vernietiging
en de vijftigste verjaardag van de herbouwde dominicaanse citykerk
'Het Steiger' in Rotterdam*

14 mei 2010

Leo Raph. A de Jong o.p.

1. Hervormend stadsconvent vanaf het begin

De eerste dominicanen bezochten Rotterdam al, toen de stad nog maar net gesticht was: in de veertiende, wellicht zelfs in de dertiende eeuw. Vanuit de kloosters van Utrecht, Zierikzee en Haarlem kwamen zij regelmatig bedelen in de steden van het graafschap Holland. Overigens wilden zij ook wel werken voor het geld. Zij predikten in de steden, die zij bezochten. Dit echter onder de voorwaarde, dat de plaatselijke regering en de seculiere geestelijkheid niet te veel bezwaren maakten. Sinds 12 augustus 1404 kunnen we het huis aanwijzen, waar zij in Rotterdam verbleven: een huis met kapel in de Lombardstraat. Dit werd met tussenpozen bewoond door dominicanen uit het nieuwe klooster in Den Haag.

Op 4 december 1449 betrokken de dominicanen hun eerste convent binnen de stadsmuren. Het was gebouwd aan de oostzijde van de Hoogstraat. Al stichters van het klooster werden met ere vermeld: de stadsregering en zelfs de landheer Filips de Goede, hertog van Bourgondië. Deze betrokkenheid van het wereldlijke gezag bij de bouw van het klooster laat zien, dat al direct vanaf het begin zich in dit convent de lijnen kruisten van de maatschappij en van de spiritualiteit van de dominicanen. Het werd zelfs een eerste golf binnen de nieuwe spirituele springvloed.

De overheersende Rooms-katholieke kerk bevond zich in een langdurig voortslepende crisisperiode. Drie pausen hadden elkaar bestreden om het primaatschap van de kerk. Overal werden kerkelijke ambten voor veel geld verkocht. Vriendjespolitiek was eerder regel dan uitzondering. Politieke en economische belangen beheersten het kerkelijke benoemingenbeleid. De intellectuele bagage van de gewone priesters was vaak bedroevend klein.

Maar ook werd overal tegen die misstanden geprotesteerd. Velen zeiden, dat de kerk een "*hervorming van hoofd en ledematen*" bitter hard nodig had. En velen werkten hieraan.

Op het concilie van Constanz maakte keizer Sigismund enigszins hardhandig een einde aan het optreden van die drie pausen tegelijk. Maar ook dit concilie wist niet echt de noodzakelijke hervormingen door te zetten. Zij liet - alweer mede om zwaarwegende politieke redenen - de prediker-reformator Johannes Hus uit Praag gevangen nemen en ter dood brengen (1417). Dit onder flagrante schending van het vrijgeleide, dat hem toegezegd was! De leiding in de kerk was blijkbaar niet echt van plan om de hand in

eigen boezem te steken. Het optreden van Maarten Luther, precies een eeuw later, kwam dan ook niet als een totale verrassing!

Vanuit Rotterdam gingen de dominicanen de innerlijke reformatie van de kerk in hoofd en ledematen verspreiden. In oktober 1448 vermeldde een pauselijk schrijven, dat de Rotterdamse dominicanen zullen gaan leven volgens de oorspronkelijke gebruiken van hun orde. Zij zullen dus hun regel en constituties weer strikt en zonder later toegevoegde verzachtende gewoontes en privileges doorvoeren. En vanuit Rotterdam gingen de dominicanen deze reformatie verspreiden, eerst in het van hieruit gestichte klooster te Kalkar. De hervormingsbeweging zal enorm uitgroeien en praktisch alle conventen in onze streken gaan omvatten: de *Congegatio Hollandiae*. Maar het is natuurlijk ook te begrijpen, dat dit niet zonder slag of stoot ging.

In 1515 zal deze "congregatio" overgaan in de Nederduitse provincie der dominicanen. En zo nam het convent in Rotterdam vanaf het eerste begin zijn plaats in binnen de spirituele springvloed van die tijd. Maar toen werden zij geconfronteerd met een nieuwe beweging en zette de eb na de springvloed in. Op 10 september 1529 werden twee van ketterij verdachte mannen binnen de stad aan een verhoor onderworpen. De prior van het convent, Philippus van Naarden, en de lector van het klooster, Daniël Pietersz., waren hierbij tegenwoordig als theologisch geschoolde adviseurs. Maar ze waren blijkbaar ook zelf kind van hun tijd, want in het verslag van het provinciaal kapittel van 1531 werd vermeld, dat diezelfde prior was overgegaan tot het Lutheranisme. In juli 1572 werd Rotterdam door de Geuzensoldaten gedwongen om de kant van de opstandelingen tegen

Zijaanzicht van kerk en klooster in de Hoogstraat. Copie in de 18e of begin 19e eeuw door A.v.R. vervaardigd naar een tekening uit de 16e eeuw.

Spanje en tegen de Rooms-katholieke kerk te kiezen. De eredienst en de prediking in de kapel van het convent aan de Hoogstraat moesten worden gestaakt. Het klooster werd onteigend en de kleine groep dominicanen moest vertrekken.

Een klein aantal schijnt nog een tijdje gewoond te hebben in een boerderij aan de Beukelsdijk. Van hieruit zouden zij wellicht nog clandestien wat zielzorg binnen de stadsmuren hebben uitgeoefend. Genoemd wordt een huis aan de Hoogstraat, waar twee katholieke vrouwen een herberg gevestigd hadden. Zo probeerde ook een oud-prior van het klooster, Peter Oudziersz. Crooswijck, wellicht lid van een invloedrijk Rotterdams geslacht, nog wat binnen de stad te werken. Na de inzegening van een huwelijk werd hij in 1583 opgepakt en streng gestraft. Hij werd voor negen jaar uit de stad verbannen en verloor de hem door de stad toegekende financiële ondersteuning. Rond 1610 lijken alle dominicanen overleden of vertrokken te zijn. De eerste vloedgolf is voorbij. De dominicaanse beweging is uit Rotterdam weggeëbd.

2. Dominicanen als gastarbeiders in de Rotterdamse wijngaard des Heren

Rond 1610 verschoven tot in de pauselijke curie de politieke panelen. Uiteraard was het pauselijk hof vierkant vóór Spanje, toen in de Nederlanden de opstand uitbrak.

Beeldenstorm en machtsovername door protestanten waren zo ongeveer de ergste nachtmerries, die de paus zich kon voorstellen. Dus bleef "Rome" geloven in en hopen op de Spaanse overwinning. Maar het lukte niet om de opstandelingen te onderwerpen. Integendeel zelfs: in 1609 moest Spanje met de Republiek van de Verenigde Nederlanden een smadelijke wapenstilstand sluiten. Daarbij kwam, dat de economische macht van dat Hollandje in het noorden de pan uit vloog!

Nu is *Realpolitik* het pauselijk hof nooit vreemd geweest. Dus was men in Rome ook toen bereid om de nieuw gegroeide situatie onder ogen te zien. Men begreep, dat het niet meer een opstandig gebied van het katholieke Spanje was, maar een nieuw missiegebied: de *Missio Hollandica*.

Ruimte dus voor nieuwe initiatieven op het gebied van de zielzorg. Niet de bisschoppen bepaalden vanaf nu het kerkelijk beleid in de noordelijke Nederlanden. Die waren er trouwens niet meer, maar er was wel een rechtmatige plaatsvervanger: de Apostolische Vicaris. Zijn positie werd echter gepasseerd: er komen organisaties van missionarissen,

onder eigen gezag. Michaël Ophovius, prior van het klooster van Antwerpen en later een tijdje bisschop van 's-Hertogenbosch, werd in 1619 door het provinciaal kapittel belast met het toezicht op de eerste dominicaanse missionarissen in onze streken. Later werd hij ook nog door het pauselijke bestuursorgaan "De Propaganda Fide" tot prefect van de dominicaanse missie in de Nederlanden benoemd.

En daar kwamen ze weer, die dominicanen! In 1616 vestigde zich de eerste in Schiedam, vanuit het klooster van Antwerpen. Een machtig lid van een patriciërsfamilie, weduwe van een burgemeester, vroeg de prior aldaar om een dominicaan te sturen: "*Voor haar en voor de stad Schiedam*". Je moest als dominee wel van heel goede huize komen om haar te kunnen tegenwerken! Haar betekenis voor de stad, haar financiële machtspositie en haar vele connecties met invloedrijke personen openden de deur voor de nieuwe vloedgolf van de dominicaanse beweging.

In 1625 was Rotterdam aan de beurt. Ook hier kwam een dominicaanse "statie", onder leiding van pater Antoninus Scholten o.p. (Geprofest - 1611 - en tot priester gewijd - 1616 - te Antwerpen.)

Min of meer in het verborgene begonnen de dominicanen weer de pastoraal uit te oefenen. Zij waren niet meer gebonden aan parochiegrenzen of aan rechten van de plaatselijke geestelijkheid. Wie Katholiek wilde zijn en blijven mocht dus kiezen voor deze of voor een andere missionaris en zijn spiritualiteit, waar deze ook kerkte. (Er waren er méér: Jezuïeten, Franciscanen) Het lijkt wel de situatie van een *city-kerk avant la lettre!* Waar de dominicaan in Rotterdam kerk hield is niet helemaal zeker, maar er wordt een herberg aan het Steiger genoemd, "*waar het nolshoofd (=zottenkop) uithing*". (Overigens een interessante naam om ook eens over te mijmeren!)

Door de achtergestelde positie van de Rooms-katholieke kerk in de Noordelijke Nederlanden kwamen zij voor een nieuwe uitdaging te staan. Juridisch moesten zij veel aan leken overlaten, want een priester was niet zonder meer handelingsbevoegd. Denk hier bij voorbeeld aan de aankoop van gebouwen. En zij kregen te maken met de armen van de maatschappij, al was het alleen maar, omdat de kerkelijke fondsen in protestantse handen waren overgegaan. Als een Rooms-katholieke arme dáár aanklopte, moest hij uiteraard óók naar de verkondiging van de dominee. Een flink missionaris was er veel aan gelegen om dat te verhinderen. De eigen positie van de dominicaanse missionaris was trouwens evenzeer aan de rand van de samenleving. Ook hij behoorde niet meer tot de "gezeten burgerij". Deze solidariteit met de

onderliggenden eiste ook zijn slachtoffers. Verschillende dominicanen zijn overleden aan de pest, die zij bij ziekenbezoek hadden opgelopen.

Dit alles moet hun denken en hun spiritualiteit sterk hebben beïnvloed. Vanuit deze *Sitz im Leben* werden het waarschijnlijk merkwaardige Dominicanen, in vergelijking met hun medebroeders elders in Europa. De wortel van de Dominicaanse beweging in de Noordelijke Nederlanden lag nu voornamelijk in de parochies en niet in de kloosters. Deze Dominicanen leefden veelal als eenlingen, ver van hun gemeenschap. Hun zelfstandigheid zal - noch ten goede, noch ten kwade - erg veel tegenwicht hebben gekregen vanuit het samenleven in een klooster. Waren dit nog echte kloosterlingen? Wederom naderde een periode van eb en van het stellen van nieuwe vragen.

3. Terug naar het klooster

Vanaf ongeveer 1800 drongen de principes van *Vrijheid, gelijkheid en broederschap* langzamerhand onze cultuur binnen. De achtergestelde positie van de katholieken werd opgeheven, al ging dat niet zonder slag of stoot. Zij mochten nu officiële kerkgebouwen laten optrekken. Zo verrezen in Schiedam de Havenkerk en in Rotterdam de oude kerk van het Steiger, die tijdens het bombardement van 1940 verwoest werd. Voor de katholieken in die dagen ongelooflijk indrukwekkende gebouwen, met beelden, gebrandschilderde ramen en een heus orgel - kerken om trots op te zijn! In 1853 werd de bisschoppelijke hiërarchie hersteld.

Maar ja, wat was er nog over van de typisch Dominicaanse spiritualiteit? Waren onze pastorieën in feite niet de woonplaats van seculiere priesters, die zich Dominicanen

noemden? Wat was er van de beleving van hun geloften overgebleven? Hoe verhiel zich met name hun grote vrijheid met de gelofte van gehoorzaamheid? En hun financiële zelfstandigheid met de gelofte van armoede? Kon je eigenlijk nog wel spreken over "gemeenschapsleven", wat toch de kern van het kloosterleven is? Bovendien leidde de beweging der Dominicanen in onze streken rond die tijd een zieltogend bestaan: de groep werd ook toen steeds kleiner.

Situatie rond Het Steiger, eind 19^e eeuw

Alweer zullen vanuit het Steiger deze vragen worden opgepikt, nu door de daar wonende en werkzame pater Johannes Dominicus Raken o.p. (1798-1869) Hij was als novice opgeleid in het nog steeds bestaande Dominicaanse klooster in Rome: *Santa Maria sopra Minerva*, en bracht dus een behoorlijke bagage aan kloosterlijke spiritualiteit mee, toen hij naar Nederland terugkeerde en na zijn priesterwijding pastoor werd van de kerk van het Steiger. Deze tweedeling typeerde het karakter van zijn religieus-zijn. *"Onder medebroeders gedroeg hij zich als kloosteroverste. In en om zijn statie*

(parochie) was hij pastoor in hart en nieren" (Marit Monteiro).

Hij was geen gemakkelijk mens in de omgang. Hij was conservatief en ultramontaans en zijn loopbaan werd getekend door nogal wat heftige conflicten. Maar hij wilde in de lange tijd, dat hij provinciaal overste was, het dominicaanse kloosterleven in Nederland herstellen en zorgen voor een meer degelijke theologische diepgang bij zijn confraters. Hij was provinciaal overste in 1834-1842 en 1845-1862. En ook in de tussenliggende periode was zijn invloed heel groot.

Zo moesten de Dominicanen in de parochies weer het gemeenschappelijk gebed en de gemeenschappelijke kas invoeren. Ook moest iedere Dominicaan periodiek op retraite om zich geestelijk en theologisch bij te scholen. En na verschillende pogingen, die - soms na enige tijd - strandden, lukte het hem om twee kloosters te stichten: Langenboom, bij Grave (1848), en Huissen, bij Arnhem (1858). nu was er weer de mogelijkheid voor een noviciaat en voor grondiger theologische vorming. Dat een en ander niet zonder strubbelingen verliep, is begrijpelijk. De parochiepaters waren erg op hun onafhankelijkheid gesteld geraakt. En ook de regering werkte nog tegen. Pas in 1840 werd het toegestaan om officieel het habijt te dragen.

Maar Johannes Dominicus Raken o.p. legde wel de basis van wat zou uitgroeien tot de bloeiende Nederlandse provincie van de Dominicanen, zoals wij die tussen 1950 en 1960 kenden: grote kloosters, hoogstaande studieopleiding, bloeiende parochies, veel nieuwe aanmeldingen, een aantal van zeshonderd Dominicanen! Pater Raken o.p. legde de basis van dat typisch Nederlands-Dominicaans compromis tussen kloosters en parochies, iets wat door buitenlandse Dominicanen en door het generaal bestuur in Rome soms met enige argwaan werd bekeken.

Vanuit deze krachtige provincie werden missies in andere werelddelen met mankracht geholpen: de Nederlandse Antillen; Zuid Afrika. Ook de zusters dominicanessen van Voorschoten en via hen ook de zusters dominicanessen van Neerbosch vinden haar ontstaan in het werk van pastoor Raken o.p. op het Steiger te Rotterdam. De dominicaanse boom leek in onze streken tot in de hemel te groeien! Na de stagnatie, veroorzaakt door de oorlogsjaren 1940-1945, ontsprong er zelfs nog een nieuwe vloedgolf, nu als antwoord op de vele vragen, die moderne stadsmensen aan kerk en aan geloof stelden. Dat was een visie op stadskloosters en op daaraan verbonden citykerken: de "*Derde weg*". Provinciaal Bonaventura Jansen o.p. (1954-1961) ontleende dit idee aan de gemeenschap in Zwolle en begon het te realiseren.

4. 1960: Het Steiger in opkomst en het wegebben van de 'derde weg'

Het nieuwe Steiger was een van de eerste plekken - zo niet de eerste - waar deze opzet gerealiseerd werd. De bedoeling was, dat pastorieën zouden uitgroeien tot kleinere, maar volwaardige kloosters, verbonden aan een *city*-kerk, van waaruit een zeer speciale toeleeg op zielzorg, prediking en cursuswerk kon worden opgezet. Dit gebaseerd op een werkzame spiritualiteit, midden in de culturele situatie van de moderne stad, die zou aansluiten bij en reageren op het moderne levensgevoel en de moderne problemen, waar de hedendaagse stadsbevolking mee te maken had.

Men had het gevoel, dat dit precies het oorspronkelijke idee was, van waaruit Dominicus in 1216 de orde had gesticht.

Met groot enthousiasme werd deze *derde weg* door het nieuw gebouwde en in 1960 geopende Steiger ingeslagen. Zeer verzorgde prediking, een ongelooflijk aantal cursussen, pastoraal werk, onder andere via de "open spreekkamer", vergaande oecumenische contacten, steeds meer groeiende samenwerking met leken, die deelden in de verantwoordelijkheid, ook op het gebied van liturgie en pastoraal, het ontstaan van een groot jongerenkoor, dat ook de inhoud en opzet van de liturgie voor jongeren begon te bepalen. Mede door de optimistische sfeer, die in de jaren '60 door de relatieve openheid van het tweede Vaticaanse Concilie en van het Nederlandse Pastorale Concilie was ontstaan, had deze "*derde weg*" een grootse uitstraling.

En er was veel vraag naar! Leken kwamen in contact met al de veranderingen in de liturgie, de opvattingen in geloofsleer en moraal, de interpretatie van de Bijbel, de verhouding met de protestanten, de opvattingen over wat de kerk is, enz. En er ontstond dus een geweldig verlangen naar "bijscholing"! Bepaalde theologen en vaklui uit binnen- en buitenland werden uitgenodigd om op het Steiger te komen preken of om er een lezing te geven. Er werd stevig - en soms ook wel wat verbitterd - gediscussieerd. Zo stond er ooit een vrouw op tijdens een cursus onder begeleiding van de wijze pater van Waesberge o.p. "*Pater van Waesberge, bent u nu nergens meer echt zeker van?!*" Het legendarische antwoord luidde: "*Zeker, mevrouw. Dat het eten van twee appels per dag erg gezond is!*". (Toen ik dit verhaal later hoorde en het aan pater van Waesberge terugvertelde, zei hij grinnikend: "*Weet je, Leo, zelfs dáár ben ik niet meer zo zeker van!*")

Maar het is te begrijpen, dat deze kracht tot relativeren en deze kolossale openheid tot problemen zou gaan leiden!

Er ontstonden spanningen; niet alleen tussen de bezoekers van de Steigerse kerk onderling, maar ook tussen bezoekers en paters en tussen de paters onderling. "*Waar blijf je met je overtuiging, je kerk en je geloof, als niets meer zeker is en alles op de schop kan?!*"

In de periode dat pater van Waesberge o.p. provinciaal was (1961-1973), raakte de provincie van de Nederlandse dominicanen - en dus ook het Steiger - in de diepe crisis verzeild, waarin de gehele Nederlandse Rooms-katholieke kerk gedompeld werd. Een crisis, die van binnenuit alles aantastte: van het parochiewerk tot en met de beoefening van de theologie. De kerkelijke leiding in Rome, en ook de leiding van de orde der dominicanen, reageerde verontrust en probeerde het in hun ogen veel te modernistische tij te keren. Ook het samen leven en samen werken van de dominicanen onderling kwam

onder grote spanning te staan. De teleurstelling na het Tweede Vaticaans Concilie en de benoeming van conservatieve bisschoppen lieten tegenstellingen en verschillen, die tot nu toe een wat sluimerend bestaan hadden geleid, nu duidelijk en soms fel aan het licht komen. Binnen de orde der dominicanen waren er soms grote spanningen tussen de Nederlandse provincie en het hoofdbestuur in Rome. Vele dominicanen traden uit. Zeer weinigen traden nog in.

En ook de secularisatie en de onkerkelijkheid, die in heel Nederland spectaculair groeide, werd voelbaar op het Steiger. Het jongerenkoor verdween, de kerkbanken werden steeds leger en de paters steeds ouder. Het bisdom eist een samengaan van parochies, en hoe dit gepaard kan gaan met het behoud van de typisch dominicaanse mentaliteit is verre van duidelijk. De speciale spiritualiteit van de kerkelijke gemeenschap van het Steiger wilde en kon geen aansluiting vinden bij de nieuwe stroming van het neo-traditionalisme. Zoals een van de paters het onlangs formuleerde: "*Tegenwoordig ben ik ouderwets, omdat ik modern ben*".

Opnieuw begon een periode van diepe eb. Wij zijn er nu tot over onze oren in gedompeld. Voor de vierde keer werd het "*morgen en avond, alweer een dag*". Komt er nog een nieuwe morgen, de vijfde dag?

Mei 2010.

Leerhuis spiritualiteit van het Steiger.

Leo Raph. A. de Jong o.p.

Uiteraard heb ik voor dit artikel gebruik gemaakt van verschillende bronnen. Ik noem er een aantal: S.P.WOLFS o.p. en anderen: "Uit de geschiedenis van het oude Steiger". Rotterdam, het Steiger, 1985. J. SNIJDER: "Een spannende geloofsgemeenschap: citykerk het Steiger", Nieuw Rotterdams kerkblad, 17e jaargang, no.3, 16 maart 2002. L.R. DE JONG o.p."Schiedam tussen oude en nieuwe religie: de komst van de dominicanen in Schiedam". Reeks artikelen in historische tijdschrift "SCIDAM". L.R. DE JONG o.p."Het convent bij de Rotte-dam. Een vertelling. Het Steiger, Pasen 2002. G. BARY: "Johannes Dominicus Raken o.p.", in tijdschrift: "Dominicaans leven", jaargang 67/1, maart 2010. MARIT MONTEIRO: "Gods predikers". Dominicanen in Nederland, 1795-2000)